

TRACTATULU I.

Despre omu.

Omulu, prin Filosofi definitu „animalu rationalu“, este un'a fiintia vietuitoria creata dupa tipulu si asemenarea lui Domnedieu, alu carui sufletu mai virtosu prin libertatea voiei, prin memorire si prin potintiele sale spiretuali, dar mai virtosu prin dreptate si prin santienia sémena cu tipulu lui Domnedieu. — Aceste dóue proprietáti d'in urma omulu ce-é-dreptu le-a pierdutu prin pecatu, dar in Cristosu le póte recastigá de nou, déca i va tiené mandatele si va pazí invetiaturele Basericeii.

Omulu d'in dóue privintie se póte esaminá: 1) D'in privinti'a trupului; 2) D'in privinti'a sufletului. — Si asiá sciinti'a despre omu ori anthropologi'a are dóue párti principali.

PARTEA I.

Trupulu omenescu.

1. In tr. D'in câte feliori de pàrti constitutive stà trupulu omenescu?

R e s p. Trupulu omenescu preste totu stà d'in dóue feliori de pàrti constitutive: d'in pàrti tiépane, si d'in pàrti moli. — Pàrtile cele tiépane, (vêrtóse) sunt: ósale, cu sgârcii si cu dentii. — Pàrtile cele moli sunt: muschii, nervii, intestinele, venele cu sangele, organele semtîrii cu nervii sei organici, grasimea (catra carea se potu adauge crerii si medu'a) membranele (ori pelitiele) si pielea.

2. In tr. De ce séma sunt ósale?

Resp. Ósale sunt de ace'a séma, cá se scutésca si se contiena (se tiene la-o-lalta) cele'lalte pàrti ale trupului, cá se-i dée forma trupului, si cá se scutésca pàrtile interne; asiá d. e. capatîn'a capului scutesce crerii, cosiulu pieptului si cóstele scutescu anim'a, plamanele s. c. l. — Ósale parte sunt incrustate intre sine, parte sunt legate la-o-lalta prin ósa de inchiaiatura si prin

sgârcci, si tóte la-o-lalta forméza scheletulu. — Scheletulu omenescu are trei pàrti principali, ádeca : capulu, trunchiulu, si estremitàtile (manele si peciórele). De aici se impartiesce apoi sí trupulu omenescu in trei pàrti principali.

3. In tr. Ce trebuie se scimu noi despre firea ósaloru ?

R e s p. Despre firea ósaloru trebuie se scimu, cumca ósale stau d'in dóue pàrti constitutive : d'in pàrti sgârcióse si d'in pàrti lutóse. Pàrtile cele sgârcióse impromutéza osaloru elasticitate, éra cele lutóse fragilitate. In omulu celu devoltatu, osale de comunu stau d'in $\frac{1}{3}$ pàrti sgârcióse si d'in $\frac{2}{3}$ pàrti lutóse. — Déca între pàrtile aceste constitutive este ceva dispropor-tiune : atunci ósale suferu ; pentru-cà déca sunt mai multe decátu cum trebuie pàrtile cele sgârcióse : atunci ósale se facu moli si indoitióse (incovoiose) ; ér' déca sunt mai multe pàrtile lutóse : atunci ósale se facu prea tiépâne, sfarmatióse si fragile. — Caus'a acestei dispropor-tiuni de comunu jace in nutrementulu necorespundietoriu. Dar sí etatea inca are influentia in acést'a privintia ; asiá d. e. ósale pruncutiului si mai virtosu ale sugetoriului sunt mai indoitióse, precându ósale omului adultu sunt mai fragile. De aici provine, cà in etatea infantiei si a copilaréi asiá de usioru se instrimba spatele, manele si peciórele, precându la cei adulti este mai frecuenta frângerea ósaloru.

4. In tr. Cum se potu clasificá mai bine pàrtile cele moli ale trupului omenescu ?

R e s p. Pàrțile cele moli ale trupului omenescu este mai bine a le clasificá de dupa functiunile vitali mai principali. Dar functiunile principali ale viétiei trupesci sunt: nutrirea, misicarea, semtîrea, si vorbirea. Trupulu functiunile aceste le implinesce prin unele pàrți de ale sale, cari d'in acést'a privintia se chiama organe. Prin urmare, pàrțile cele moli ale trupului se potu clasificá in patru clase, cari sunt: 1.) Organele nutritirii; 2.) organele misicării; 3.) organele semtîrii; 4.) organele vorbirii. Despre cari mai detaiatu in articlii urmatori.

5. Intr. Ce este de sciutu preste totu despre organe d'in punctu de vedere pedagogicu?

R e s p. Despre organe d'in punctu de vedere pedagogicu preste totu este de sciutu, cumca aceste asupr'a desvoltării poteriloru trupesci au influentia decidietória. Déca organele lucra regulatu: trupulu este sanitosu si se desvólta poterile; dar déca lucrarea organeloru devine neregulata si disordinata: trupulu inca devine morbosu si poterile slabescu.

CAPU I.

Organele nutritirii.

1. Intr. In ce consiste nutrirea?

R e s p. Nutrirea consiste intru ace'a, cà primindu noi ceva materia nutritiva, acést'a organele respetive o prelucra, si pàrțile nutritórie ale

ei le conducu in sange, medilocindu schimbarea materiei, éra pàrtile cele nefolosivere d'impreuna cu cele separate, le departéza d'in trupu. Anume, pàrtile acele constitutive, cari forméza trupulu nostru, prin ace'a se facu abile (acomodate) pentru sustienerea viétiei, cà materi'a loru se schimbarese ne'ncetatu, asiá, cà elementele cele imbetranite le suplescu altele mai nóue. — Stramutarea acést'a a materiei o numimu noi schimbarea materiei; éra lucrarea ace'a a viétiei trupesci, carea medilocesce schimbarea materiei, se numesce nutritire ori nutritiune. — Nutrirea este cea d'anteia si cea mai esentiala conditiune a viétiei trupesci, pentru-cà nutritia medilocesce schimbarea materiei, dela carea aterna viétia cea trupésca. Pana-ce sustà in trupu schimbarea materiei, pana atunci trupulu este víu; dar indata ce incéta schimbarea materiei: trupulu se preface in cadavru. — Morbulu nu este alt'a decâtu decurgerea disordinata (ori procesulu disordinatu) a schimbării materiei. Chiar pentru ace'a se fimu cu grigia, cá dela trupu sè se departeze tóte acele influentie, cari aru poté se tulbure ori se chiar sî impiedece cursulu regulatu alu schimbării materiei, precum sunt d. e. recél'a, ingreunarea stomacului, mancàrile si beuturile stricatióse, aerulu coruptu s. c. l.

Fenomenele principali ale nutritiunii sunt: *a*) cercularea sangelui; *b*) respirarea; *c*) maistuirea (consumarea); si *d*) separarea (departarea).

2. In tr. a) Cari sunt organele cerculării sangelui ?

Res p. Organele cerculării sangelui sunt : anim'a, venele de pulsu, tuburile capilarie si arteriele (venele-, canalele de sange). — Cercularia sangelui stà d'intr'ace'a, cà sangele prin contragerea si prin largirea animei aducendu-se in miscare, d'intr'o tinda si camara a animei strabate mai anteu in plamane, aici tragendu aeru in sine, trece intr'o alt'a tinda si camara a animei, de unde apoi se vérsa in venele de pulsu, si respandiendu-se de aici sosesc in tuburile capilarie, cari lu-conducu in arterie, cá prin aceste se ajunga érași in anima. Cercularia sangelui este factorulu principalu alu schimbării materiei, pentru-cà despre un'a parte sangele ié susu materiele nutritórie cá se le conducu acele sî in cele mai micutie pàrti ale trupului, si despre alt'a parte totu sangele ié susu sî separamentele, cá acele se le curatiésca d'in trupu. De aici provine ace'a, cà pre langa cercularia disordinata a sangelui se tulbura si cursulu regulatu alu schimbării materiei, si cà ne infestéza parte obosél'a, parte ametiél'a si multe alte indispuetiuini, cari numai atunci incéta, déca cercularia sangelui devine érași regulata. Se grigimu dara, cá cercularia sangelui prin nemica se nu se tulbure, ba inca se o ajutàmú ace'a prin nutrementu bine alesu, prin viétia cumpe-tata si prin comotiune corespundietória.

3. In tr. b) Cari sunt organele respirării ?

Res p. Organele respirării sunt : cosiulu

pieputului, căile aerice (precum sunt: gur'a, nările, gâtulu, gâtiti'a) și conservatoriile aerice séu plamanele. — Respirarea stă d'intr'ace'a, că largindu-se cosiulu pectoralu cu ajutoriulu muschiloru izolari și pectorali, pr'in căile aerice, in plamanele asemenea largite, strabate aerulu, d'in care sangele primesce ocsigenu, éra acidulu carbonicu și ap'a le descarca, că acele prin resuflare, carea se intempla prin contragerea cosiului pectoralu, se ésa afara. Constructiunea organului respirării este mai asiá de simpla cá si a foiloru, și stă d'in largirea și d'in contragerea cosiului pectoralu. — Cascarea, suspinarea ori oftarea, sughitiarea, mirosirea, sugerea și sorberea, nu sunt alt'a decâtu variatiunile respirării; éra tusírea, starnutarea, suflarea, riderea și plangerea, nu sunt alt'a decâtu variatiunile resuflării. — Respirarea este factorulu primu alu viétiei, pentru-cá acést'a aduce sangele in circulatiune prin ace'a că lu-provede cu ocsigenu, éra acidulu carbonicu și aburii de apa i departéza d'intr'insulu. De aici provine, că pre langa respirare defectuósa se tulbura cercularea sangelui, éra prin incetarea respirării se stinge viétia. — Unu cosiu pectoralu largu, plamane intregi și gâtiti'a sanítósa, sunt conditiunile respirării regularie. Dreptu ace'a, este de a-se indepartá cu diligintia totu ce ar poté impededá desvoltarea libera a cosiului pectoralu, și totu ce ar poté se strice plamaneloru séu se inchida căile aerice. Asiá d. e. au influintia daunósa asupr'a organeloru respirării siederea curbata, stringerea prea tare a

sieleloru, berea in stare inferbintata si recirile, cari causéza astmatica, aprindere de plamani, ftisica (ectica, tuberculósa), inflamatiune si marcedîre de gîtu, precum si multe alte bóle de móрте.

4. In tr. c) Cari sunt organele mistuirii ?

Resp. Organele mistuirii sunt: cavitata gurei, dentii, gîtulu cu esofagulu (inghitítórea) ori tievea de mancare, stomaculu, matiulu subtîru si matiulu grosu, membran'a ventrala (pielcuti'a pantecelei), ficatulu, splin'a, fierea si balele. — M i s t u i r e a stà d'intr'ace'a, cà mancarea cea menuntîta prin ródere si mestecata cu bale, pr'in gîtu si esofagu trece in stomacu, unde umediél'a stomacului incepe mistuirea, prefacendu mancarrea intr'unu fluidu desu cá cirulu. Cirulu ori papulu asiá pregatitu trece d'in stomacu in matiulu celu angustu, unde mestecandu-se cu fierea venita d'in ficatu, se preface intr'unu fluidu mesgosu (balosu, mucosu). De aici apoi in matiulu celu grosu, unde mai pre urma sosesc mutrementulu, partile nutritórie se tragu in sange. — Mistuirea are mare influentia asupr'a sanitatii trupesci, pentru-cà dela acést'a aterna formarea sangelui, si disordinea mistuirii causéza lipsa de sange si macrime. — Chiar pentru ace'a, gur'a si dentii sè se tiena totude-un'a curati, stomaculu sè se ferésca de ingreunare, éra pantecele se nu se recésca.

5. In tr. d) Cari sunt organele separàrii ?

Resp. Organele separàrii sunt matiele, rerun-

chii, părțile cari aduna și departéza urin'a, și părțile curatítorie de sange. — Separarea stà d'intr'ace'a, cà materiile neapte pentru nutrirea trupului, prin organele separării se despartiescu de cele'lalte materie, și materiile aceste d'impreuna cu separamentulu provenitoriu d'in schimbarea materiei se departéza d'in trupu. Fenomenele separării acestei-a sunt: escrementele scaunului, ale urinării, evaporării, resuffării, — gúfaiél'a, ventuél'a. — Éra curatítrea sangelui stà d'intr'ace'a, cà sangele separamentele acele, cari le ié susu atunci, cându comunica trupului materi'a cea nutritória, le depune, cá acele pr'in plamani, pr'in rerunchi, pr'in ficatu și pr'in piele se ésa afara d'in trupu. Și asiá fenomenele separării cuprindu in sine sî fenomenele curatítirii sangelui. — Cursulu regulatu alu separării are mare influentia asupr'a sanitátii trupesci; dreptu-ace'a este de a-se indepartá totu ce ar poté se impiedece separarea; ér'déca observàmu impiedecare ori ceva disordine: se ne grabimu a departá caus'a disordinei. Asiá d. e. impiedeca separarea regulata obstructiunile, séu astupatur'a de scaunu și de urinare, aerulu coruptu și recél'a. Astupaturele de scaunu și de urinare de multori provinu d'intr'acolo cà omulu nu urméza instinctului naturalu, cându acestu-a lu-reflectéza la desiertare. Dreptu-ace'a pruncii sunt de a-se reflectá de tempuriu, cá se urmeze totu-de-un'a acestui instinctu, și se nu se strice pre sine prin retienere contr'a-naturala. Ar fí lucru fórte re-

probabilu, déca chiar insusi invetiatoriulu ori crescatoriulu ar fí caus'a a asemenea retineri.

CAPU II.

Organele misicării.

Intr. Cari sunt organele misicării?

Resp. Organele misicării sunt nervii si muschii, cari d'in urma pre la medilocu de comunu sunt mai grosi, éra catra capete se subtîescu si se termina in nervi. — Misicarea stà d'in contragerea si d'in largirea muschiloru; si este de dóue feluri, ádeca: misicare voluntaria si misicare involuntaria. Asiá d. e. misicarea estremitătiloru (a manelor si a pecióreloru) este voluntaria, pentru-cà aterna dela voi'a nóstra, ér' misicarea părtiloru interne este involuntaria, pentru-cà nu aterna dela voi'a nostra. — Misicarea are mare influințiá asupr'a vietiei si asupr'a sanității, pentru-cà misicarea regulata intaresce nervii si muschii, sustiene sanitatea, ajutóra schimbarea materiei si prin acést'a scutesce viéti'a; precându din contr'a misicarea cea fara cumpetu causéza oboséla, tempire si nesemtítiune, — éra neactivitatea causéza paliditate, slabitiune, molesîre, lene ori trandavía. Si unii omeni cá si acesti-a au un'a fire fórte gingasia si iute li strica ceva. Pentru ace'a nervii si muschii sunt de ase intarí prin jocuri prudente, prin sariture, alergári, urcári, prin gimnastica si prin lucru regulatu. Dar pre langa acést'a se fimu cu grigia sí la ace'a, cá dupa misicare d'in cându in cându

se urmeze sî repausu, pentru-cà trupulu in statulu de odichna suplesce acele sucuri vitali, cari le-a pierdutu intre misicare.

CAPU III.

Organele semtîrii.

1. In tr. Cari sunt organele semtîrii?

Resp. Organele semtîrii sunt : nervii, crerii, medu'a spinării si organele proprie dîse ale semtîrii. Cu ajutoriulu organeloru acestoru-a venimu noi la cunoscinti'a a totu ce se intempla in noi si afara de noi. Cualitatea originaria a organeloru semtîrii aterna ce-é-dreptu dela nascere ; dar prin grigire se cultivéza si se intarescu, ér' prin negrigintia slabescu si se strica. La inceputu, dupa nascere, sunt slabe organele semtîrii a fiesce-care pruncu, si mai virtosu nervii si crerii ; dar aceste se desvólta rapede, si prunculu devine capace a pricepe d'in ce in ce totu mai tare impresiunile d'in afara.

Fenomenele principali ale semtîrii sunt : 1.) vederea ; 2.) audiulu ; 3.) odoratulu (mirosolu) ; 4.) gustulu ; si 5.) tactulu.

2. In tr. Care este organulu vederii?

Resp. Organulu vederii este ochiulu. In intielesu mai largu se tiene de ochiu sî gropsiór'a ochiului, sprincén'a, pleop'a, si gén'a ; dar in intielesu mai strinsu pupill'a (globulu ochiului) face ochiulu. Éra pupill'a stà d'in nesce membrane (pielcutie), cari forméza cavitati pline de un'a materia transparenta. — Vederea stà

d'intr'ace'a cà radiele luminei, cari depre obiectele visibile strabatu in tóte directiunile, ajungendu sî in ochiu, in acestu-a asiá se intr'unescu, cà pre retiél'a de nervi ce se afla d'innapoi'a ochiului, représentéza fidelu objectulu, dela care au strabatutu in ochiu. Retiél'a de nervi iritata de icón'a obiectului, impresiunea acést'a prin nervulu opticu (nervulu vederii) si prin creri o comunica, cu sufletulu. — Prin vedere observàmú lumin'a, colorile, splendórea, precum sî form'a, miscarea si departarea (distanti'a) objectelor. Vederea dara este unu mare tesauru, carele nulu potemu grigí destulu. Ochiulu cu atât'a va fí mai perfectu, cu càtu va fí in stare se cuprinda mai multe obiecte; dar totusi atunci i va fí mai mare cerculu de activitate, déca va fí in stare se desclinésca obiecte indepartate si vecine, mari si mici, impresorate de multa si de pucina lumina. Dar ochii receru un'a grigia speciala, pentrucà slabescu usioru, si sunt espusi morburiloru.

3. In tr. Care este organulu audiului?

Resp. Organulu audiului este urechi'a, de carea se tienu scoic'a urechiei, membran'a timpanei, cavitata ei, osurelele acustice si labirintulu, carele este plenu de unu fluidu apatosu, éra pre d'in afara acoperitu cá si cu un'a mregia (retiéla) de firele nerviloru acustici. Trompet'a eustachiana (unu canalu ce se afla in comunicatiune cu cavitata nàriloru) pentru sustienerea ecuilibriului conduce aeru in cavitata timpanei si ajutoréza audiulu. Cér'a urechiei scutesce urechi'a de pravu, de insecte si de alte asemene. — Au

diul stà d'intr'ace'a, cà corpurile veniudu in vibrare elastica, aducu in vibrare sî aerulu, in care prin acést'a se nascu undulatiuni de sunete. Aceste undulatiuni sosindu pana la urechia, aducu in vibratiune membran'a timpanei si osurelele acustice cari se afla in atingere cu acést'a; de aici impresiunea acést'a se comunica cu nervii acustici si prin acesti-a cu creerii, si asiá sufletulu si-castiga cunoscintia despre sunetu. — Audiulu este neaperatu de lipsa cá prunculu se póta invetiá a vorbí. Care pruncu nu se bucura de sunete, de cantece si de musica: acelu-a trebuie se aiba ceva defectu in organulu audiului. Caus'a audiului slabu de comunu este defectulu exercitárii si abundanti'a superflua precum sî invirtosiarea cerei de urechi. D'in contr'a, audiulu prin exercitare se póte aduce la un'a perfectiune mirabila, precum o aréta acést'a esemplulu artistiloru de musica.

4. In tr. Care este organulu mirosului?

Resp. Organulu mirosului este ace'a membrana mucósa, carea acopere cavitatea nàriloru, si in carea sunt intretiesute firele nervului olfacticu. — Miro solu stà d'intr'ace'a cà atomii volabili ai corpuriloru mirositórie lipindu-se de membran'a mucósa, pre acést'a se topescu si iritéza nervusculii olfactului, cari apoi impresiunea acést'a prin creeri o comunica cu sufletulu. — Sentiulu acestu-a se desvólta mai tardíu, si nemica alt'a nu poftesce decàtu numai tienerea curata a nàriloru si ferirea de tabacere nemoderata. — Catarulu (trócn'a) nu este alt'a decàtu

starea de inflamatiune (aprindere) a membranei olfactice provenitória mai virtosu d'in recéla.

5. In tr. Care este organulu gustului?

Resp. Organulu gustului este limb'a, carea este acoperita de un'a membrana balósa intretiesuta de firele nerviloru gustàrii. — Gustulu stà d'intr'ace'a, cà materi'a gustuósa resolvindu-se pre membran'a cea balósa a limbei, aduce in iritatiune negelii nervali cari acoperu partea superiória a limbei, si asiá prin creri exercitéza influintia asupr'a sufletului. — Sentiulu acestu-a numai atunci incepe a-se desvoltá mai tare, càndu incepu a cresce dentii pruncutiului, dar dupa ace'a devine curondu sí predominantu, in asiá mesura, càtu prin un'a im bucatura de zacharu, de meru si de aluatu coptu, suntemu in stare a-i induplecá spre tóte pre prunci. Prin exercitare se perfectionéza si devine mai finu sí acestu senti, precum aréta esemplulu mediciloru alu chemistiloru si alu bucatariloru. Altcum destinatiunea propria a gustului este: scutirea stomacului de stricatiune.

6. In tr. Care este organulu tactului?

Resp. Organulu tactului este pielea, carea este intretiesuta de cele mai fine fire nervali, formandu deasupr'a pielei nesce bobocele ori spudiele (besícutie.) — Tactulu stà d'intr'ace'a, cà objectele venindu in atingere cu trupulu nostru, exercitéza influintia asupr'a spudieleloru pielei, care impresiune apoi spudielele cu ajutoriulu nervusculiloru, alu creriloru si alu meduei spinàrii o comunica cu sufletulu. — Déca atin-

gerea noastră cu obiectele d'in afara este activa: atingerea acést'a se chiama tactu; éra déca este passiva: atingerea se chiama semtiu. Instrumentele principali ale tactului sunt capetele degetelor, unde bobocel ori spudielele pielei sunt mai multe si mai perfecte. — Semtiuulu acestu-a cu atát'a se desvolta in pruncu mai rapede si mai perfectu, cu càtu i dàmu mai multe ocațiuni cá se atinga totu. Semtiuulu acestu-a prin esercitare se pôte perfectioná in asiá mesura, càtu cei orbi dela nascere, cu ajutoriuulu tactului potu fi in stare a deosebí inca sí colorile.

CAPU IV.

Organele vorbirii.

Intr. Cari sunt organele vorbirii?

Resp. Organele vorbirii sunt: plamanele, gútulu cu berigat'a (gútiti'a), cavitatea gurei cu ceriulu gurei, cu limb'a, cu dentii si cu buzele, precum sí cavitatea nàrilor. — Vorbirea stà d'intr'ace'a, cà aerulu esmisu d'in plamane vrendu se ésa afara pr'in gútitia, aduce in vibrare aerulu d'in gútu, si sunetulu astfelu produsu esíndu afara, in calea sa se moduléza in moduri diverse prin limba, prin denti ori gingine, prin buze si prin cavitatea nàrilor. — Vorbirea fiindu mediloculu principalu alu comunicatiunii spirituali, merita un'a speciala atentiune. Limb'a are influentia esentiala asupr'a vorbirii curate; dar la nesce nou-nascuti limb'a este legata de falc'a de diosu prin un'a membrana fina;

acést'a este asiá numit'a peliti'a limbei, de care trebuie liberata limb'a. — Misticarea ori invertirea prea usióra séu prea grea a limbei causéza pel-ticiá (balbaitura), gangavía s. c. l., cari defecte altcum se potu delaturá prin deprindere sirguin-tiósá. — Estensiunea, séu inaltímea si profundi-meá tonului aterna dela gátu si dela gútitia. Cá propunerea se nu fia monotona si inamena: es-tens i u n e a tonului trebuie se fia celu pucinu de un'a o c t a v a ; dar prin exercitare fiesce-care tonu póte ajunge la acésta estensiune. Altcum tonulu tre-bue se fia curatu si sonoru ; asupr'a ce au mare influintia traiulu viétiei; cumpetulu, retienerea dela mancári unse si dela beuture spirituóse s. c. l. — In urma, poterea si durat'a tonului aterna dela plamani, cari prin urmare receru multa grigia. — Caus'a mutímii se afla in orga-nele audiului si nu intr' ale vorbirii, si provine d'intr'acolo, cà prunculu (cá surdu) neaudíndu sunetele, neci nu este in stare se invetie a-le imitá acelesi, si asiá remane mutu.

PARTEA II.

Sufletulu omenescu.

Sufletulu in intielesu mai largu este acé'a fiantia invisibila, carea dà viétia cá si acé'a tru-pului, càtu acestu-a este in stare a semtî, a-se misicà liberu si a-se scí aperá si scútí. Asemene fiantia se afla sí in animale ; si prin urmare sí animalele au sufletu. Ér' in intielesu mai strinsu